

Současné perspektivy textologické a ediční problematiky Slezských písní Petra Bezruče

MICHAL KOSÁK a JIŘÍ FLAIŠMAN, Ústav pro českou literaturu AV ČR, v. v. i., Praha

KOSÁK, M. a FLAIŠMAN, J.: The Contemporary Prospects Of The Text Analysis And Editing Of Silesian Songs By Petr Bezruč
SLOVENSKÁ LITERATÚRA 59, 2012, No 5, p. 428 – 437.

The authors in their study, which is a kind of introduction to the subject, recap on the current state of knowledge and define the basic editing and text analysis issues of *Slezské písně /Silesian Songs/* by Peter Bezruč. They use the actual Bezruč's text material and confrontation of the edition solutions to date, as established in the works of Oldřich Králík, Viktor Fick, Miroslav Červenka a Břetislav Štorek, to come to terms with some aspects of the domestic editorial practice and text analysis tradition. The centre of their attention is how M. Červenka and B. Štorek assess the acts of censorship and self censorship and corruptions in their edition of *Silesian Songs* (1967), how the original text i.e. the canonical text is established, also the way they verify the applicability of and the method of applying the terms such as historical identity or authorization. What is also commented on is the competitor's edition of *Silesian Songs* by O. Králík, V. Fick a G. Pallas subtitled *Historický vývoj /Historical Development/* (1967). The last but not the least the authors draw attention to the possibilities arising from the wider scope of relevant editions of the collection, which should be the base of a new examination of the text history (stemma). Beside the internationalist text analysis approach to the material, the authors suggest that an approach focusing on the social layers of the text should be used, they outline possibilities arising from the otherwise defined concept of so called external interventions into the text related to censorship and editorial practice.

Key words: text analysis, Petr Bezruč, Silesian Songs, editorial practice, censorship, self censorship, Miroslav Červenka, Břetislav Štorek

Vedle Máchova *Máje* a Erbenovy *Kytice* budou *Slezské písně* zcela určitě patřit k těm knihám veršů, které v povědomí široké kulturní veřejnosti zastupují základní díla české novodobé poezie. Zatímco první dvě knihy byly v uplynulém čtvrtstoletí mnohokrát reeditovány (popř. se dočkaly divadelních či dokonce filmových adaptací), *Slezské písně* od roku 1989 vyšly knižně pouze dvakrát.¹ Tato skutečnost je přímým důsledkem

¹ Z toho je jedno vydání bibliofilské (Opava, AVE Centrum, 1999, 500 výtisků), druhé vyšlo v nákladu dva tisíce výtisků v nakladatelství Doplněk v Brně (2003).

ochabujícího čtenářského zájmu o Bezručovo dílo, svědectvím o utichající rezonanci veršů *Slezských písní* (kdysi bouřlivých, jindy odbojných), dokladem o vnímání jejich autora jako zjevu víceméně okrajového, regionálního. Z autora masivně recipovaného se stal básník exkluzivní.

Tato metamorfóza, jež nepotkala v české literatuře jen Bezruče, má svoji přísnou logiku. Již první Bezručovi vydavatelé – Jan Herben a Antonín Macek, stejně jako jeden z prvních monografistů Jan Vondráček – si byli velmi dobře vědomi napětí, jež obsahuje poezie Petra Bezruče. Ten byl od počátku vnímán jako trochu přízračný, každopádně zcela unikátní zjev v moderní české literatuře. Přestože právě Vondráček akcentuje zejména sociální rozměr, jenž měla – před sto lety, kdy svoji bezručovskou studii psal – poezie *Slezských písní*, a kdy proto považuje za předpoklad, že „chceme-li pochopiti smysl a základ básnickovy tvorby, poznati ony tajemné hlubiny, v nichž klíčily jeho zpěvy, než prodraly se drsnou slupkou na chmurný povrch, musíme se nutně seznámiti s tím smutným krajem za Ostravicí“², současně upozorňuje na Bezručův vztah k soudobé literární produkci: „Jsouť básně Bezručovy nejen květy vypučené ve slezské půdě, zalévané krví a potem pracujícího lidu, prosycené těžkými výdechy onoho smutného kraje – jsou zároveň výronem své doby, určité literární periody, článkem našeho slovesného vývoje.“³ Vondráček jako mnozí jiní vycítil interakční potenciál Bezručových veršů v kontextu mladé české lyriky, potenciál, který básníka ukrytého za pseudonym dovedl k výrazné básnické autostylizaci, jejíž jednu rovinu vystihl F. X. Šalda ve své známé bezručovské studii: „posměch oficiální poezii, veršovcům, kteří chodí se svým soukromím na veřejnost, a nakonec čtenářům veršů.“⁴ Šalda si dobře všiml i dalších organicky sloučených poloh (mj. i lyrické, intimní roviny) Bezručovy poezie.

Podobně jako Bezručova tvorba měla mnoho faset, bylo pestré, často rozporuplné i její přijetí (k čemuž se připojily zejména dohady o samotném autorství veršů *Slezských písní*), takže později mohl Vilém Závada lapidárně konstatovat, že „snad žádný český básník nevyvolal jedinou knihou tolik obdivu a nadšení, ale také tolik dohadů, sporů a pochybností“.⁵ Nemají-li *Slezské písně* již dlouho potenciál burcovat, je-li již cizí jejich národnostní rozměr, bude tu bezesporu neustále jeden aspekt, který bude sledován: ono napětí, mnohovrstevnost tohoto výjimečného díla, stejně jako čtení této poezie jako rozbušky čeřící kontext české lyriky prvních desetiletí 20. století.

Bezručova sbírka žije ještě svůj druhý život, ne méně překotný a složitý. Z hlediska vývoje poválečné české textologie a ediční praxe jsou *Slezské písně* jedním z textů, které tvoří základní materiálovou bázi, na níž se tato literárněvědná disciplína ustavovala. *Slezské písně* se zejména v padesátých a šedesátých letech opakovaně vracely do diskusí editorů, kteří usilovali o nalezení ideálního tvaru sbírky a jejího zhmotnění v konkrétní realizaci. Přestože byla česká textologie a editologie v uplynulých dvaceti letech vystave-

² VONDRAČEK, Jan: *Poezie Petra Bezruče*. Praha : Grosman a Svoboda, 1913, s. 7.

³ Tamtéž, s. 10 – 11.

⁴ ŠALDA, František Xaver: O básnické autostylizaci, zvláště u Bezruče. In: ŠALDA, František Xaver: *Studie literárněhistorické a kritické*. Praha : Melantrich, 1937, s. 68.

⁵ ZÁVADA, Vilém: Jen jednou. In: BEZRUČ, Petr: *Jen jednou. Zásilky Času 1899 – 1914*. Ed. Miroslav Červenka. Praha : Československý spisovatel, 1980, s. 11.

na řadě nových otázek (počínaje např. vydáváním samizdatové a exilové literatury, konče mj. problematikou elektronické prezentace textu), zůstává i dnes – dle našeho úsudku – nové vydání *Slezských písní* zásadním prubířským kamenem. Následující poznámky si kladou za cíl stručně shrnout vývoj problematiky vydávání sbírky, kriticky zhodnotit poslední významné edice a naznačit cesty, jimiž by se mělo při práci na nové edici postupovat.

Skutečnost, že zde budeme moci poměrně samozřejmě (byť pouze ve stručnosti) shrnout textový vývoj *Slezských písní*, je výsledkem dlouholetého bádání již několika generací literárních vědců nad podobou sbírky. Literární historik Oldřich Králík, který spojil s Bezručovým dílem významnou část svého profesního života, charakterizoval jádro *Slezských písní* jako vysoký masiv, jenž se zdvihá nad ostatní tvorbu Petra Bezruče. Králíkova charakteristika platí pro estetickou hodnotu básní, které autor otiskoval počínaje rokem 1899 za pomoci redaktora Jana Herbena v *Čase*, roku 1903 pak jako tzv. *Slezské číslo* a od roku 1909 již pod názvem *Slezské písně* v knižních vydáních. Tuto charakteristiku je ovšem možno vztáhnout i na problematiku ediční a textologickou – tento „vysoký masiv“ soustředí snad veškeré problémy, které si textový kritik dovede představit, a jejich složitost jej často nutí volit nestandardní postupy a řešení. Ústřední Bezručova sbírka prodělala nezanedbatelný textový vývoj od rukopisů přes zmíněná jednotlivá vydání. Některé rukopisy se ztratily již cestou a nedorazily na redakční stůl redaktora Jana Herbena, jiné se k redaktoru dostaly, ale zůstaly v zásuvce jeho stolu do roku 1927, některé ještě déle, a ty, jež se rozhodl Herben otisknout časopisecky, byly jak porušeny jeho razantními vstupy, tak poznamenány mnoha omyly sazeče. Tak se stalo, že již na začátku byl proud Bezručových básní narušen, v několika případech přerván. Ani další vývoj textu nebyl o nic méně dobrodružný. Do zveřejňování v *Čase* vstoupila c. k. cenzura, která hned z prvních tří básní dvě zakázala. Básník i redaktor text básní přizpůsobovali, aby umožnili jejich otištění. Básně byly souborně zveřejněny v samostatném časopiseckém otisku a následně jako knižní – opět autorem přepracovaný – celek v roce 1903. Bezruč zasahoval do textu sbírky po celý svůj dlouhý život, v uspořádání sbírky vycházel z koncepce, již sbírce vtiskl redaktor Herben, podílel se na ní však i vydavatel bibliofilského vydání (1909), který básně, jejichž obsah byl výrazně protirakouský, zařadil do samostatného dodatku. Uspořádání tedy není výhradním dílem autora, byť je Petr Bezruč tzv. autorizoval, do kompozice se promítlo mnoho činitelů, a to jak záměrných, tak zcela náhodných, a proto i podoba sbírky po dlouhá desetiletí vyvolává ostré odborné diskuse.

O zdařilosti kompozice sbírky a proměnách textu se vedly polemiky již za autorova života počínaje vlastně již prvním knižním vydáním z roku 1903. Jestliže do roku 1929 byly posuny ve znění spíše jen s roztrpčením konstatovány, roku 1937, kdy autor svou sbírku radikálně upravil pod vlivem svých filologických názorů, stalo se již odsuzování autorovy snahy měnit text názorem dominantním. Ještě za Bezručova života byla nalezena většina původních rukopisů *Slezských písní* a byla ve faksimilovaném vydání otištěna roku 1950 (kuriózně i tato edice vnesla do textu *Slezských písní* vypadnutím veršů další chyby). Poznání díla se prohloubilo po autorově smrti, kdy se dědicem práv stal Památník Petra Bezruče, ten byl též spoluiniciátorem diskusí nad tzv. kanonickým textem *Slezských písní*. Na několika konferencích byly počínaje grunškou poradou v roce 1960 vyjasňová-

ny pozice bezručologů, badatelé se soustředili na vymezení výchozího textu edice a na kompozici sbírky. Stručně řečeno byl spor věnován otázce, zda se mají stát východiskem rukopisy, či zda se má na základě analýzy dalšího vývoje sbírky stanovit poslední text, v němž se autor projevil jako tvůrce. První postoj hájil od roku 1963 O. Králík s kolegy V. Fickem, L. Pallasem ad.,⁶ druhý zastávali pracovníci Ústavu pro českou literaturu ČSAV v čele s M. Červenkou, B. Štorkem a F. Vodičkou. Mimo tyto polarizované postoje zaznívaly však i hlasy další. Poukazovalo se k textu poslední ruky, *Slezskému číslu*, prvnímu vydání sbírky, Manfred Jähnichen navrhoval, že by *Slezské písně* mohly existovat v různých vydáních vedle sebe, nikoli proti sobě. Výsledkem těchto sporů formálně uzavřených opavskou konferencí 1963 (srov. *Konference o textu Slezských písní*, 1964) jsou především dvě edice *Slezských písní*, jež obě vyšly v roce 1967.

Slezské písně, které připravili Miroslav Červenka a Břetislav Štorek (Praha, Odeon, 1967), ustavují text sbírky ve vydání koncipovaném jako tzv. čtenářská edice (v jejich pojetí tedy kanonický text bez rozsáhlého textově-kritického aparátu). Výchozím textem je pro ně, s oporou v argumentaci ve společné studii *Slezské písně jako problém textologický a ediční* (2009 [1966]), vydání sbírky D5 (dle Fickova systému značek vypracovaného roku 1950) z prosince roku 1928. Tehdy se do sbírky dostává 15 básní, z toho čtyři (Praga caput regni, Střebovský mlýn, Osud a Oni a my) z „jádra“ (tzn. z okruhu básní zaslaných Herbenovi v dvouletí 1899/1900). Sbírká v uspořádání D5 čítá 79 básní, mimo rámec výchozího textu sbírky zůstává tak 8 básní, z toho Pětvald II z „jádra“ – ten se do sbírky dostává až ve vydání D8 z roku 1938 – a Domaslovice, které se datují buď do období 1899/1900 či před něj a do sbírky vstupují až v E1 z roku 1951. Podle Červenky a Štorka je předností D5, že text není poškozen autorovými vstupy vedenými „mimo-uměleckými“ motivacemi (purismus), sbírká tak v uspořádání D5 neznamena sice umělecký vrchol pro jednotlivá místa textu, nicméně jako celek je toto uspořádání podle editorů nejuplněnější podobou před vlnou devastujících zásahů, jak se s nimi setkáváme počínaje rokem 1937. Tvoří tedy i pro svou „historickou identitu“ pevnou bázi pro kanonické vydání.

Červenka a Štorek ve své edici doplňují uspořádání sbírky o báseň Pětvald II, čímž sbírká zahrnuje všechny básně z „jádra“ – vřazují ji před báseň Úspěch (stejně jako ve svém výboru z roku 1964); jinak zachovávají uspořádání sbírky dle D5. Při přípravě textu postupují dle praxe uplatňované v Knihovně klasiků, přihlížejí k celé historii textu a na základě srovnání odstraňují „jeho různá poškození, jako jsou tiskové chyby, omyly sazby vzniklé špatným čtením předlohy (nejčastěji rukopisu), chyby cizích opisů, jejichž prostřednictvím se některé básně dostávaly do *Slezských písní* bez autorovy účasti (Slezské lesy, Kovkop), jakož i přehlédnutí a nedůslednosti samotného autora“.⁷ Takto vymezený přístup vede podle nich k ustavení kanonického textu – volbou D5 vymezili editoři bezpečný podklad vylučující masivní autorské vědomé negativní změny, další textově-kritickou práci editoři zachovali v textu pouze ty cizí vědomé (např. Herbenovy) zásahy, jež

⁶ Tzv. *Gruňský návrh* z roku 1960 pracoval s kontaminací geneticky odlišných verzí, kde přiblížení textu k rukopisné podobě bylo pouze dominantní tendencí.

⁷ ČERVENKA, Miroslav – ŠTOREK, Břetislav: Poznámka vydavatelů. In: BEZRUČ, Petr: *Slezské písně*. Praha : Odeon, 1967, s. 153.

byly básníkem autorizovány, nakonec veškerá bezděčná poškození textu editoři v textu emendovali.

Takto bezpečná však situace kanonického textu *Slezských písní* není. Jak konstatoval již Felix Vodička (1965) nad Červenkovou a Štorkovou edicí výboru ze *Slezských písní* (1964), který měl poprvé prověřit nosnost volby D5 jako výchozího textu, je zařazení Pětvaldu II porušením oné „historické identity“, která volbu zajišťovala: „Domnívám se, že tento rozkolísaný postup by se stal nepřijatelně nedůsledným, jakmile se rozhodneme učinit vydání z roku 1928 základem kanonizované čtenářské edice *Slezských písní*. (...) V kanonizovaném textu edice nemáme důvod k vynechání jakékoliv básně a ovšem ani k dodatečnému zařazování básní z vydání pozdějších.“⁸ Stejnou výhradu zopakoval ve svém posudku Červenkovy a Štorkovy edice z roku 1968 i Oldřich Králík, poukázal k tomu na problematičnost vřazení básně Pětvald II mezi básně Hanys Horehled^a a Úspěch s tím, že ve vydání D8 stála tato báseň mezi Melčí a Dragonem Hanysem Blendovským. Tyto dvě básně však v tzv. kanonickém textu zařazeny nejsou, čímž se Pětvald II ocitá v jiném kontextu, než ve sbírce kde byl. Králík současně upozornil na podobný případ básně Domaslovice, kterou však editoři do sbírky nezařadili. Historická identita sbírky tak není v kanonickém textu jasně dodrženým principem, i když je jako zásada výrazněji aplikována nežli v edicích Oldřicha Králíka.⁹

Výrazně problematičtější je kritérium „historické identity“ ve světle stemmatu *Slezských písní*. Oldřich Králík a Viktor Ficek stanovili linii vývoje sbírky od rukopisů, opisů, časopiseckých a jiných prostředkujících otisků, jednotlivých vrstev redakcí, k řadě vydání počínaje časopiseckým *Slezským číslem* a konče vydáním poslední ruky. Toto detailní stemma zahrnuje jen některé bibliofilské tisky (B1 – 1909, B2 – leden 1911 a B3 – červen 1911), ponechává však stranou jiná bibliofilská, ale i další vydání, která sbírku, co se týče kompozice i textu, uchopovala odlišně. Například souběžně s linií meziválečných vydání u Pokorného (D1 – D8), v níž se upevňovala kompozice sbírky, stojí stranou autorizovaná vydání, jež s výběrem i uspořádáním pracují odlišně. Vydání Léčebného fondu z roku 1937 tak přináší pod názvem *Slezské písně* pouze 31 básní, vydání u A. Kučíka z téhož roku pak 82 básní ve zcela zvláštní kompozici (proti vyd. D7 chybí Michalkovice a Beze mne a se mnou, navíc je zařazen Nový mlýn a Druhý břeh). Některé básně byly zas otištěny dříve v bibliofilských vydáních sbírky, než vešly do některé z podob *Slezských písní* v hlavní linii. Například básně Kalina I, Mohelnice, Dvě mohyly či Kalina III byly poprvé tištěny ve vydání sbírky v kladenské edici Zodiak (1927). (Stranou se vždy ponechávala otázka tzv. druhotných rukopisů Petra Bezruče, již bude ostatně potřeba také nově prozkoumat.) Chceme tím naznačit,

⁸ VODIČKA, Felix: Identita Slezských písní. K otázce kanonizovaného čtenářského vydání jejich textu. In: *Česká literatura*, roč. 13, 1965, č. 1, s. 61.

⁹ Jak jsme uvedli již výše, textologická problematika *Slezských písní* je natolik složitá, že je těžko požadovat zcela „standardní“ řešení. Z toho vyplývá i zásadní otázka, zda každé umělecké dílo nebude normovaný textologický systém překračovat, jelikož systemizovat lze pouze to, co je známé, v případě uměleckého díla interpretačně vyčerpáné, což umělecké dílo z podstaty nikdy není. Naopak, vybočování ze zavedených postupů je tím, co zřetelně ediční práci oživuje. I proto je potřeba brát naše výhrady k nesystematičnosti edičního postupu pouze jako komentář ke konzistenci jednotlivé edice, k vymezení konkrétních edičních přístupů.

že „identita“ *Slezských písní* je podle nás do značné míry podrývána vydavatelskou linií, která s kompozicí sbírky pracovala odlišně.

S tzv. historickou identitou se pojí i další okruh otázek. Miroslav Červenka a Břetislav Štorek ve své edici pracovali s konceptem autorizace. Podle nich redakční záměrné změny v textu byly autorem v dalším vývoji textu autorizovány (některé byly odmítnuty, jiné přijaty, další daly podnět k novému přepracování). Tyto redakční změny jsou s textem srostlé natolik, že je nejde prostě eliminovat – iniciovaly též další vázané posuny v autorském textu – jinak než návratem k rukopisům, jak ostatně navrhoval (v době textologické polemiky z let 1960 – 1967)¹⁰ Oldřich Králík. Skrze pojem autorizace se do chápání textového vývoje dostává moment historického či sociálního fungování textu. Text tak není chápán pouze autorsko-intencionálně, a tak textolog není zcela vázán snahou navrátit text do podoby archetypu. Často je proto dle tohoto přístupu i z hlediska recepce a tedy i literární historie podstatnější podoba textu, v jaké byl zveřejněn, než v jaké byl autorem napsán. Tato tendence, jíž se Červenkovu a Štorkovu chápání vymezuje proti pojetí Oldřicha Králíka, je znejasněna jejich zacházením s textovými změnami, jež jsou připisovány cenzuře či autocenzuře.

I redakční změny vyvolané vstupy z obavy před cenzurou či autocenzurou se do dějin *Slezských písní* zapsaly na některých místech tak hluboce, že je nelze v pozdějších edicích prostě emendovat. Vnější ohledem na cenzuru vznikl pro Bezruč typický „*Sir-markýz Géro*“, který byl vyvolán Herbenovou obavou při úpravě básně Škaredý zjev. V ní původní spojení „*jasný vévoda Géro*“ nahradil redaktor „*vévoda říšský*“, což nejen vedlo ke konfiskaci básně, ale též podnítilo autora k zmíněné úpravě, jíž doprovodil v dopise ze 17. února 1899 konstatováním: „Proč jste škrtl slovo Gero? Budu vévodu teď nazývat markýzem – to přece projde cenzurou.“ Zásahy jako je tento, k tomu fixovány četnými reedicemi v čtenářském povědomí, jsou, jak konstatoval i Oldřich Králík ve studii *K textu o kompozici Slezských písní* (1961), „těžko zrušitelné“. A také ani Králík a samozřejmě ani Červenka se Štorkem nejdou před tyto „vnější vlivy“ způsobené změny. Přesto Červenka se Štorkem následují Králíka v odstraňování zásahů vedených redaktorem i autorem ve strachu před cenzurou na jiných místech sbírky. Vracejí se tak s poukazem na Králíka k rukopisnému znění v básni Ostrava a Den Palackého, kde změny podnikl redaktor, u Sviadnova I a v Opavě, kde je přičítají autocenzuře, bez objasnění, ovšem asi opět z důvodu cenzury, v 2. a 3. verši básně Vrbice. Skupinu analogických případů by také ve stopách Oldřicha Králíka mohli rozšířit, např. o druhou sloku básně 70 000.

V tomto posledním případě se však nejedná z jejich strany o přehlédnutí, jak jim v recenzi podkládá Oldřich Králík (1968), ale o nevyjasněný anebo rezervovaný, každopádně nedůsledný postoj k úsekům textu, jež jsou s cenzurou spojovány.¹¹ To je ovšem

¹⁰ Ve starších pracích O. Králíka je hodnocení proměn textu, které byly vyvolány vnějšími zásahy, odlišné. V této souvislosti přitakává Králík např. ve své studii *Chronologie a text Slezských písní (Slovo a slovesnost, roč. 10, 1947 – 1948, č. 3, s. 158 – 170)* Horálkovi: „V umělecké struktuře mohou být některé složky účelné z hlediska funkčního, ačkoli geneticky jde o zásah zvnějška, třeba docela mechanický“ (HORÁLEK, Karel: Studie k popisu Bezručova verše. In: *Pět studií o Petru Bezručovi*. Olomouc : Univerzitní fond, 1947, s. 166).

¹¹ To dokládají i rukopisné přípravy k edici, jež se nacházejí v pozůstalosti Břetislava Štorka, kde jsou tato místa lokalizována, ovšem doplněna otazníkem.

jen jeden z příznačných rysů jejich edice, kde též nakonec mohlo jít jen o nepodařený diplomatický ústupek „přednímu bezručovskému badateli“.¹² Pokud na tomto místě ponecháme stranou, zda se na daných místech jedná o cenzuru, autocenzuru, či nikoli,¹³ musíme se ptát, zda je snaha vracet daná místa zpětně do textu v souladu s vlastní ediční koncepcí M. Červenky a B. Štorka.

Zdá se, že se zde výslednými kontaminacemi nejen podřívá koncept „historické identity“, ale že se tak problematizuje i pojetí „autorizace“, které sankcionovalo redakční vstupy na jiných místech. Bezruč mohl, stejně jako to udělal u oněch častých proměn původních neurčitých výrazů „*kdos*“ na „*Prus*“ či „*žid*“ po roce 1918, restituovat původní znění kdykoli později, ale hlavně: odlišení „autocenzury“ od jinak motivovaných zásahů přenáší pozornost k jednotlivým místům a tedy k zvažování jednotlivých tvůrčích či netvůrčích motivací. Otevírá se tak opětně cesta úvahám o návratu k rukopisnému znění na místech, jež autor měnil z vnějších důvodů. I v tomto ohledu se zpětně jeví ediční přístup Miroslava Červenky a Břetislava Štorka jako nekonzistentní.

Sporná otázka edičního uchopení vstupů, které byly způsobeny obavou z cenzury či jdou na vrub autocenzury, nás orientuje ještě k jednomu z pojmů Červenkovy a Štorkovy textologie, sice k problému rozlišení tzv. tvůrčího a netvůrčího zásahu. Uváděný příklad redakční úpravy v básni Škaredý zjev vedl prokazatelně k autorské tvůrčí úpravě, stejně tak i některé další redakční návrhy způsobené vnějšími ohledy vyvolaly nové autorské varianty a obdobná je situace i s autocenzurou, která se hluboce wpisuje do tvůrčího horizontu, takže se stává „spolutvůrcem“ autorského výrazu. Samotná motivace změny tak není dostatečná ani pro charakteristiku variant způsobených autorovým „purismem“ či „moravským separatismem“, jak v Králíkových stopách tyto změny Červenka se Štorkem charakterizují. Nejenže byly tyto složky v Bezručově stylizaci a výrazu silně přítomné

¹² Červenka – Štorek, c. d., s. 154.

¹³ Domníváme se, že nelze označovat daná místa textu jako bezpochybný výsledek vlivu cenzury či projev autocenzury. Herbenem iniciované škrtky v básni Škaredý zjev mají svou jasnou logiku, nahrazují jména obecnými charakteristikami. Přitom též záměna *Rotšild* na *žid* se promítla do výnosu cenzora. Jinak řečeno, Herben nebyl v uhadování nároků cenzury nijak úspěšný, spíše naopak. Změny, které s cenzurou však spojuje Králík mají zcela jiný charakter – spíše esteticky motivovaných redakčních vstupů. To se týká například škrtu verše „Bijte ho! Němec!“ z básně Den Palackého, jež však není výzvou k útoku na skupinu obyvatel, ale vztahuje se k pocitu Slezana uprostřed pražských oslav. Přinejmenším nejasné je vyloučení druhé sloky básně 70 000 („Sedmdesát tisíc je vás / před Těšínem, před Těšínem! / Nemiluje toho lidu / markýz Géro při Beskydu, / vari, komu život drah. / Ještě je vás sedmdesát, / ještě tisíc sedmdesát? / V odvěť vrah“), kterou sice pro slovo vrah ve spojení s markýzem navrhl vyškrtnout J. Herben, vznesl proti ní ovšem současně i výhrady estetické, takže zde obě motivace překrývají. Za bezesporný projev obavy z cenzury nelze ani považovat škrt páté sloky z básně Ostrava, která nijak nevyčnívá provokativností nad jiné verše básně. Soudíme, že jejich charakter je blízký jinému Herbenovu vstupu, škrtu veršů „Ten, kdo své ženě věří, / a svému vrahu, ten zaslouží vždycky / jen ránu do srdce!“ z básni Jen jedenkrát, který, jak také redaktor komentoval v dopise Bezručovi z 24. 1. 1903: „ve Zkaze jsem kdysi vynechal asi tři hrozné verše. Schvalte to. Byly náramně drsné a zlé“, je motivován spíše esteticky či eticky(?). A to samé se týká i vlastních autorových úprav z obav před cenzurou u básně Sviadnov I (5. v. „zahřměla **zrádným** v sluch frydeckým byrgům“ na: „**hřměla v sluch v příboji** frydeckým byrgům“) a Opava (12. v. „Vidím vát prapory na věžích **zrádného** města.“ na: „Vidím vát prapory na věžích **bílého** města.“), kde bychom spíše uvažovali o autorově časově omezené averzi vůči slovu „zrádný“.

prakticky od začátku, podílely se též na jeho dobových interpretacích, ale především změny vyvolané těmito vlivy nejsou často izolované, váží na sebe další varianty, které již nelze tak lehko označovat za netvůrčí. Labilnost difference tvůrčí × netvůrčí si byl ostatně vědom i Pavel Vašák, ovšem jeho traktování problému volby výchozího textu v případě *Slezských písní*¹⁴ za pomoci matematizující terminologie nepřineslo žádný posun k větší „objektivitě“. Hranici rozčleňující za účelem volby výchozího textu vydání na ta s převahou tvůrčích autorských variant a ta, která jsou charakterizovaná většinou mechanických zásahů, by bylo potřeba, pokud bychom chtěli zůstat uvnitř Červenkova a Štorkova modelu, definovat na základě funkčně různých typů variant, nebo se jí raději rovnou – v souladu s Mojmiřem Otrubou¹⁵ – vzdát.

Editoři usilující o kanonický text se ve své edici *Slezských písní* pokoušejí postupovat na základě jasně verifikovatelných kritérií, která by text vyrovnávala a naopak netříštila. Snaží se projektovat textologii jako soubor „objektivních“ jednoznačných pravidel, a i proto jejich edice vyniká na rovině textové přípravy právě v systematických operacích počínaje například problematikou hranice strof a konče třeba vyrovnáváním kolísajících jevů. To vede ovšem mimo jiné k problematizaci pojetí chyby: například oprava verše č. 34 básně Maryčka Magdónova z „*kdo se jich ujme a kdo jim dá jísti*?“ na „*kdo se jich ujme a kdo jim dá chleba*?“¹⁶, tedy dle znění, které se prosadilo analogicky ke znění verše č. 9 až od vydání D7 (1937), se dá jen s obtížemi chápat jako emendace „poškození, chyby či omylu“, jak svůj úvazek editoři vymezili. Naopak jim unikla jiná porušení textu, která by bylo možno podle nás bez potíží emendovat: např. v básni Vrbyce (s. 60), v. 5: „*Zapadlé domky, kde na střeších mechy se plazí*“ na: „*Zapadlé domky, kde po střeších mechy se plazí*“ (dle R), v básni Sedm Havranů (s. 97), v. 39: „*že žid je vždycky vrahem moravských lidí*“ na: „*že žid je vždycky vrah moravských lidí*“ (v D3 – D6 chybně) nebo v básni Ty a já (s. 108), v. 17: „*přijel jsi na hory? Vari ode mne*“ na: „*přijel jsi na hony? Vari ode mne*“ (dle R), a další drobné, převážně interpunkční nedostatky. Text edice *Slezských písní* z 1967 se stal ovšem pro editory pozdějších vydání natolik nedotknutelný, že ti jej jen jaksi trpně přetiskovali.¹⁶

Pro nové vydání Červenkovy a Štorkovy edice by tak bylo potřeba text přinejmenším revidovat, zároveň si je však třeba položit otázku, nakolik bylo jejich řešení propojeno s již v dané době problematickým pojetím tzv. kanonického textu, nakolik dále bylo svázáno s ediční praxí, která se snažila text zbavit některých bytostných napětí a rozkolísání (viz výše jmenovanou úpravu v básni Maryčka Magdónova) a nakolik

¹⁴ Srov. *Textologie. Teorie a ediční praxe*. Ed. Pavel Vašák. Praha : Karolinum, 1993, s. 107.

¹⁵ Srov.: „S ohledem na účel, pro nějž o kanonickém znění hovoříme, budiž nám dovoleno tvářit se, jako by stanovení kvalitativního vrcholu ve vývoji textu bylo vskutku tím, čím by bylo rádo, tj. poznávacím procesem, který se děje v řádu objektivní průkaznosti. Budeme se tak tvářit i nadále, a tedy i nadále prezentovat jako skutečnost, co je mnohdy jenom ideál, pium desiderium textologie, – nebo řekněme vlídněji, co se v praxi nakonec musí z větší menší částí přesunout z oblasti objektivní průkaznosti do osobnosti textologovy, do jeho individuální odborné odpovědnosti za rozhodování“ (OTRUBA, Mojmir: Autor – text – dílo. In: OTRUBA, Mojmir: *Znaky a hodnoty*. Praha : Český spisovatel, 1994, s. 195 – 196).

¹⁶ Srov. všechna po odeonské edici následující, „normalizační“ vydání sbírky, tj. edice vycházející v roce 1974, 1977, 1985 a 1989 v pražském Československém spisovateli.

bylo jejich pojetí podmíněno polemičností, s níž se oba editoři vymezili proti Králíkově koncepci.

Domníváme se, že je potřeba vykonat nově cestu od vědeckého vydání k vydání čtenářskému, přičemž soudobá vědecká edice O. Králíka, V. Ficka a L. Pallase *Slezské písně. Historický vývoj* (Ostrava, Profil, 1967) a samozřejmě i některá řešení z edice M. Červenky a B. Štorka mohou tvořit solidní východisko. I v případě *Historického vývoje* stejně jako v případě kanonického textu se ovšem jedná o první pokus tohoto druhu a i on je proto přirozeně zatížen množstvím nedostatků a odchylek od stanovených principů, jimiž se zde už nebudeme detailně zabývat. Jen jeden za všechny: kompozice edice je proti organizujícímu principu tzv. zásilkového času (tj. básně jsou řazeny dle data odeslání redaktoru) narušována dvojím způsobem. Za prvé, ačkoli editoři deklarují, že uspořádání sleduje čas zásilek, básně Kovkop, kterou Bezruč odeslal až v zásilce z 4. února 1900, je zařazena na místo čtvrté, jelikož se pro její raný vznik vyslovil v dopise z 8. dubna 1900 sám autor: „byl by býval Kovkop první přeškrtnut; tento byl napsán první. Před Dnem Palackého, před Škaredým zjevem.“ Ovšem ani její geneticky čtvrté místo, jak je zařazena v edici, není bezpochybné, sám Králík přepokládal, že vznikla jako druhá. Její zařazení za tzv. první zásilku ovšem odporuje například místu Domaslovic, které jsou Králíkem považovány za nejstarší autorovu básně, ovšem jejich pořadové číslo pětapadesát v edici odpovídá předpokládanému datu zaslání básně do redakce. Edice tak nenápadně znovu klade stále otevřenou otázku časové atribuce (relativní chronologie) básní *Slezských písní*.

I kdyby nebylo mnoha porušení a nedostatků aparátu vzniklých chvatem, s nímž byla edice *Historického vývoje* připravována, je potřeba do jejího plánu promítnout pozdější Červenkův objev podoby první zásilky.¹⁷ V neposlední řadě je potřeba vykonat vše to, co bylo shledáno jako materiálový nedostatek edice kanonického textu a propojit tyto poznatky se snahou rozvrhnout vědeckou, nejlépe elektronickou genetickou edici *Slezských písní*, na jejímž základě bude teprve koncipováno nové čtenářské vydání sbírky.¹⁸ Přes praktickou náročnost tohoto postupu je vlastně otázka vědeckého vydání jasná, naopak otázka čtenářského vydání bude vždy sporná, jako byla de facto sporná už v době sporů o *Slezské písně* v šedesátých letech. I tehdy si, jak už bylo naznačeno, uvědomovali mnozí účastníci diskuse, že zde nelze dosáhnout definitivního řešení. Současný přístup bude modelován zaprvé proměnou textologického „diskursu“, zadruhé – jak jsme uvedli – spojitostí s vědeckým vydáním. To ovšem neznamená, že čtenářské vydání bude jednoznačně mechanickým přetiskem vědecké edice pouze zbaveným aparátu, ale hlavně – čtenářská edice nemusí nutně vycházet z představy o historické identitě, a už vůbec se nebude muset prohlašovat za kanonický text, ba naopak bude ukazovat básně *Slezských písní* jako text geneticky otevřený, aktuální a živý.

¹⁷ Červenka svůj náález zúročil později v edici *Jen jedenkrát* (ed. Miroslav Červenka, Praha : Československý spisovatel, 1980), která zhodnocuje jeho rekonstrukci tzv. první zásilky a objev původních originálů vzájemné korespondence Petra Bezruče s Janem Herbenem, s nimiž mohl Králík pracovat jen nesoustavně a kuse (srov. ČERVENKA, Miroslav: Bezručovy první zásilky času. In: ČERVENKA, Miroslav: *Textologické studie*. Praha : ÚČL AV ČR, 2009, s. 183 – 192).

¹⁸ K tomu srov. článek *Kritická hybridní edice. Edice díla Františka Gellnera a Karla Hlaváčka*. In: *Česká literatura*, roč. 57, 2009, č. 2, s. 266 – 275.

LITERATURA

- ČERVENKA, Miroslav: Bezručovy první zásilky času. In: ČERVENKA, Miroslav: *Textologické studie*. Praha : ÚČL AV ČR, 2009, s. 183 – 192.
- ČERVENKA, Miroslav – ŠTOREK, Břetislav: Poznámka vydavatelů. In: BEZRUČ, Petr: *Slezské písně*. Praha : Odeon, 1967, s. 153 – 156.
- ČERVENKA, Miroslav – ŠTOREK, Břetislav: Slezské písně jako problém textologický a ediční. In: ČERVENKA, Miroslav: *Textologické studie*. Praha : ÚČL AV ČR, 2009, s. 9 – 62.
- FICEK, Viktor: Změny v textu Slezských písní. In: *Slezský sborník*, roč. 50, 1950, č. 3, listopad, s. 389 – 442.
- HORÁLEK, Karel: Studie k popisu Bezručova verše. In: *Pět studií o Petru Bezručovi*. Olomouc : Univerzitní fond, 1947, s. 145 – 183.
- JÄHNICHEN, Manfred: „Verehrte Kollegen...“ In: *Konference o textu Slezských písní v Opavě 10. a 11. září 1963*. Opava : Památník Petra Bezruče, 1964, s. 70 – 71.
- KRÁLÍK, Oldřich: K textu o kompozici Slezských písní. Dat. 30. 8. 1961, uloženo v pozůstalosti Oldřicha Králíka v LA PNP.
- KRÁLÍK, Oldřich: Kanonický text Slezských písní. In: *Slezský sborník*, roč. 66, 1968, č. 2, 12. 5., s. 236 – 252. *Konference o textu Slezských písní v Opavě 10. a 11. září 1963*. Opava : Památník Petra Bezruče, 1964.
- OTRUBA, Mojmír: Autor – text – dílo. In: OTRUBA, Mojmír: *Znaky a hodnoty*. Praha : Český spisovatel, 1994, s. 181 – 226.
- ŠALDA, František Xaver: O básnické autostylizaci, zvláště u Bezruče. In: ŠALDA, František Xaver: *Studie literárněhistorické a kritické*. Praha : Melantrich, 1937, s. 43 – 74.
- Textologie. Teorie a ediční praxe*. Ed. Pavel Vašák. Praha : Karolinum, 1993.
- VODIČKA, Felix: Identita Slezských písní. K otázce kanonizovaného čtenářského vydání jejich textu. In: *Česká literatura*, roč. 13, 1965, č. 1, leden, s. 51 – 61.
- VONDRÁČEK, Jan: *Poezie Petra Bezruče*. Praha : Grosman a Svoboda, 1913.
- ZÁVADA, Vilém: Jen jedenkrát. In: BEZRUČ, Petr: *Jen jedenkrát. Zásilky Času 1899 – 1914*. Ed. Miroslav Červenka. Praha : Československý spisovatel, 1980, s. 11 – 15.

Mgr. Michal Kosák, Ph.D. a Mgr. Jiří Flaišman, Ph.D.

Ústav pro českou literaturu AV ČR, v. v. i.

Na Florenci 3/1420

110 00 Praha 1

ČR

e-mail: kosak@ucl.cas.cz; flaisman@ucl.cas.cz